

Dramatologie?

**Een onderzoek naar
dramaturgie in de beroepspraktijk**

**Werkgroep Dramaturgie: Concepten & Praktijken
Master Dramaturgie
Faculteit Theaterwetenschap, UvA
Docent: dr. Maaïke Bleeker**

**Céline Buren
Kiki Rosingh
Erica Smits
Annemarie Wenzel**

INHOUD

VOORWOORD	3
DRAMATURGIE IN PRAKTIJK	4
Functie van de dramaturg tijdens het maakproces	5
Het dramaturgisch concept	7
Theorie of praktijk?	9
CONCLUSIE	10
BIJLAGEN	
Essay 1 – Céline Buren	
Essay 2 – Kiki Rosingh	
Essay 3 – Erica Smits	
Essay 4 – Annemarie Wenzel	

VOORWOORD

Het is een vraag die steeds weer terug komt op verjaardagen en waar je na een tijdje een soort standaardantwoord op hebt bedacht. 'Als dramaturg help ik een regisseur bij het maken van een voorstelling, maar dan wel op inhoudelijk gebied', is bijvoorbeeld zo'n antwoord, dat best heel aardig werkt. In ieder geval volstaat het bij verjaardagen en dergelijke gelegenheden, die vragen om korte, bondige gesprekken en vooral niet al te veel diepgaande discussie.

Voor ons, de vier eerste studenten van de MA dramaturgie aan de UvA, volstonden de standaardantwoord echter niet. Een uitleg als 'de regisseur helpen' vertelt nog niet wat je op maandagochtend achter je bureau moet gaan doen. Er gonsde nog steeds de vraag 'wat dóe je nou als dramaturg?'. Deze vraag kwam voort uit een zekere onbekendheid met de beroepspraktijk van de dramaturg. Moet je een tekstanalyse maken of onderzoek doen naar de historische context van een stuk, je bemoeien met de vormgeving of een beleidsplan schrijven?

Het idee van Maaïke Bleeker om een klein onderzoek te doen naar de werkzaamheden en functies van de dramaturg in de praktijk was dan ook zeer welkom. Dit onderzoek gebeurde in het kader van de werkgroep Dramaturgie: concepten en praktijken. Omdat in deze werkgroep het concept centraal stond, zou eveneens gevraagd worden naar de definitie en de rol van het concept in het repetitieproces. Naar aanleiding van een aantal artikelen, stelden we een vragenlijst op en stuurden die naar een dertigtal Nederlandse en Vlaamse dramaturgen. Uiteindelijk kregen we zestien ingevulde vragenlijsten terug. De resultaten van het onderzoek zijn vervolgens in de werkgroep gepresenteerd. In dit onderzoeksverslag worden de gegevens nog eens op een rij gezet en wordt ingegaan op een aantal onderwerpen: de werkzaamheden van de dramaturg, de functie van de dramaturg tijdens het maakproces, de rol van het dramaturgisch concept in dit proces en tot slot de verhouding tussen theorie en praktijk. In de bijlagen vindt u een aantal cijfermatige gegevens en een lijst van de dramaturgen die hebben meegewerkt.

Ter afsluiting van de werkgroep hebben we ieder een essay geschreven, waarin we gebruikmakend van de literatuur en dit onderzoek, proberen een plaatsbepaling te geven van onszelf als dramaturg in spé. In dit onderzoeksverslag zijn deze essays opgenomen.

DRAMATURGIE IN PRAKTIJK

Wat doet een dramaturg zoal de hele dag? De werkzaamheden van een dramaturg zijn mede afhankelijk van de regisseur en het gezelschap waar de dramaturg werkt, en natuurlijk van de eigen voorkeuren en talenten. Het is dan ook niet de bedoeling geweest om tot een vaststaande of complete lijst van werkzaamheden te komen. Doel is een beeld kunnen vormen van de werkzaamheden die meestal tot die van de dramaturg horen en de werkzaamheden die slechts een enkele keer van de dramaturg verwacht kunnen worden. Aan de hand van literatuur over dramaturgie is een lijst opgesteld van 'dramaturgische werkzaamheden'. We hebben de dramaturgen gevraagd aan te geven in hoeverre ze bij die werkzaamheden betrokken zijn. De keuzemogelijkheden waren: niet, zelden, regelmatig, vaak of altijd. Daarnaast is de dramaturgen gevraagd aan te geven voor welke werkzaamheden ze ook de eindverantwoordelijkheid dragen.

VRAAG 1: BIJ WELKE WERKZAAMHEDEN BENT U BETROKKEN ALS DRAMATURG?	
subsidieaanvraag schrijven	voorstelling structureren (montage)
speelplan maken	vormgevingsideeën aandragen
toneeltekst analyseren	fungeren als eerste kijker
nieuwe teksten zoeken	> feedback aan de regisseur
teksten voor het repertoire uitkiezen	> feedback aan de spelers
vertalen of bewerken van teksten	begeleiden van spelers
teksten schrijven	programmaboekje schrijven
een schrijver of vertaler begeleiden	inleiding of nagesprek houden bij een voorstelling
concept voor een voorstelling bedenken	educatie voor scholen
onderzoek naar opvoeringsgeschiedenis van een tekst	ontwikkelen van beleid voor het gezelschap
casten van de rollen	op de hoogte blijven van het cultuurbeleid
informatie over schrijver en culturele en historische context van een tekst verzamelen	

De werkzaamheden waarbij vaak '**altijd**' is aangekruist, zijn toneeltekst analyseren, nieuwe teksten zoeken, begeleiden van schrijver of vertaler, subsidieaanvraag schrijven, informatie over de schrijver en de culturele en historische context van een tekst verzamelen, fungeren als eerste kijker, feedback geven aan de regisseur, ontwikkelen van beleid voor het gezelschap en op de hoogte blijven van het cultuurbeleid. Werkzaamheden die '**niet**' of '**zelden**' scoren, zijn het maken van een speelplan, het schrijven van toneelteksten en educatie voor scholen. Van de overige werkzaamheden kan gezegd worden dat de ene dramaturg ze wel doet en de andere niet, of dat een dramaturg ze soms wel maar niet altijd doet. Het zijn werkzaamheden die **niet vanzelfsprekend** behoren tot de taken van een dramaturg. Het vertalen of bewerken van teksten, het houden van een inleiding of nagesprek, het casten van rollen, het aandragen van vormgevingsideeën, het begeleiden van de spelers en het onderzoeken van de opvoeringsgeschiedenis van een tekst, vallen in deze categorie.

De kwestie rond **eindverantwoordelijkheid** heeft op wat verwarring gestuit. In de praktijk is de dramaturg meestal niet eindverantwoordelijk. In een gezelschap is immers vaak sprake van een hiërarchische structuur en zijn de artistieke en zakelijke leiding uiteindelijk verantwoordelijk. Enkele dramaturgen geven wel aan eindverantwoordelijk te zijn voor het schrijven van de subsidieaanvraag en het

programmaboekje. Ook zijn er werkzaamheden aan te wijzen waarvan de dramaturg de enige aangewezen persoon is om ze uit te voeren, zoals het feedback geven aan de regisseur en het onderzoek doen naar de achtergronden van een tekst.

FUNCTIE VAN DE DRAMATURG TIJDENS HET MAAKPROCES

Aan de dramaturgen is gevraagd aan te geven wat hun functie is tijdens verschillende fases in het proces van het maken van een voorstelling: de voorbereiding, de repetitieperiode en na de première.

VRAAG 2A: WAT IS UW FUNCTIE TIJDENS HET VOORBEREIDEN VAN DE VOORSTELLING?

Alle dramaturgen geven aan dat ze in de voorbereiding op de voorstelling gesprekken voeren met de regisseur. Er vindt in deze fase een **gezamenlijk denkproces** plaats. Ongeveer de helft benoemt daarbij expliciet bezig te zijn met het ontwikkelen van een concept. Opvallend is dat de mensen die het woord concept gebruiken allen Theaterwetenschap in Amsterdam hebben gestudeerd. De mensen die het woord niet gebruiken hebben in Utrecht gestudeerd, of geen Theaterwetenschap gedaan. Blijkbaar heeft het gebruik van dat woord te maken met het gevoerde discours binnen de opleiding.

Bij de taken van de dramaturg in deze fase, horen ook het bewerken van de tekst, of het begeleiden van de schrijver. Daarnaast wordt de tekst geanalyseerd, wordt er research gedaan en materiaal verzameld voor de voorstelling. Ook organisatorische werkzaamheden, zoals het aantrekken of kiezen van acteurs en vormgevers, worden vaak genoemd. De werkzaamheden die slechts één of tweemaal zijn genoemd, zijn het aanvragen van subsidie voor een project, de lijn uitzetten voor publiciteit, de vormgeving ontwikkelen, en zelf regisseren.

‘Van gedachten wisselen met de regisseur levert een discours op waaruit de regisseur kan putten om bepaalde inhoud te communiceren naar acteurs, in interviews enzovoorts. Je zou het ook kunnen zien als: bij elk stuk hoort een bepaalde dramaturgie, die je vertaalt in beeldspraak.’ (Claire Swyzen, De Tijd)

VRAAG 2B: WAT IS UW FUNCTIE TIJDENS HET REPETITIEPROCES?

Voor de functie van de dramaturg tijdens het repetitieproces worden verschillende termen gebruikt zoals klankbord, eerste toeschouwer, tekstbewaker of tekst redacteur, artistieke politie, conceptbewaker, praatpaal en sparringpartner. Maar ook het bijstellen van oorspronkelijke ideeën, procesbeheersing, het geven van feedback aan zowel regisseur als acteurs, verslagleggen, het aandragen van inspirerend materiaal, en aandacht uitdelen daar waar behoefte is, maken deel uit van de werkzaamheden van de dramaturg. Daarnaast brengt de dramaturg informatie naar buiten toe, middels het schrijven van publiciteitsmateriaal. Een dramaturg blijkt **van alle markten thuis**:

‘Helpen de voorstelling tot stand te brengen. De ene keer door me intensief te ‘bemoeien’ met de voorstelling, andere keer door me er niet mee te bemoeien maar bijvoorbeeld op het juiste moment een goede maaltijd te koken.’ (Dennis Molendijk, NNT)

VRAAG 2C: WAT IS UW FUNCTIE NADAT DE VOORSTELLING IN PREMIÈRE IS GEGAAN?

Veel dramaturgen blijven de voorstelling na de première **volgen**. Dit om feedback te kunnen blijven geven, de ontwikkeling die de voorstelling doormaakt te volgen en de kwaliteit te bewaken. Ook geeft de dramaturg regelmatig inleidingen of nagesprekken bij de voorstelling. Sommige dramaturgen houden zich bezig met de reacties op de voorstelling door het reflecteren op recensies of kritieken. Opvallend is dat het contact met de acteurs in deze fase meer genoemd wordt, terwijl hiervoor voornamelijk sprake was van contact met de regisseur. Een aantal keer treedt de dramaturg zelfs op als steun voor de acteurs. Drie van de zestien dramaturgen geven aan geen enkele functie meer te hebben na de première van de voorstelling. Dit is niet afhankelijk van wel of niet freelance werken.

'Ik ben weg na de première'.

(Sophie Kassies, freelance)

VRAAG 3: WAT MAAKT U ALS DRAMATURG ONMISBAAR?

Vier van de zestien dramaturgen hebben deze vraag beantwoord met: 'niemand is onmisbaar'. Er is weliswaar altijd dramaturgie, maar er hoeft niet altijd een dramaturg te zijn. Een deel van de werkzaamheden kunnen door andere werknemers worden overgenomen. Daarnaast heeft niet iedere regisseur behoefte aan het werken met een dramaturg. Maar wat is de toegevoegde waarde van een dramaturg? De antwoorden van de verschillende dramaturgen hebben we in een aantal stellingen omgezet.

1. Een dramaturg heeft overzicht en inzicht. Kan heel scherp kijken en dat wat hij ziet helder formuleren. Hij is zowel observator, kritische beschouwer als klankbord.
2. Een dramaturg heeft een probleemoplossend vermogen. Een dramaturg kan meedenken over de vertaling van ideeën in een voorstelling.
3. Een dramaturg kan met afstand 'blanco' kijken. Hij is de enige in het hele productieproces die alle *ins* en *outs* kent, de ideeën erachter, maar niet dagelijks in het repetitielokaal aanwezig is.
4. Een dramaturg werkt als '*active mirror*', die terugspiegelt wat er gebeurt en daarover meedenkt, vanuit een grote betrokkenheid en een andere –theoretische– achtergrond.
5. Een dramaturg kan het concept of proces bewaken. Dit kan ook een obstakel zijn, als een dramaturg al te snel in een concept en structuur denkt, of in afgeronde ideeën, waardoor vernieuwende, spontane ideeën geen ruimte krijgen.
6. Een dramaturg is een 'schrijfmachine' en kan allerhande teksten produceren en redigeren. Hij kan snel taxeren of een toneeltekst bijzonder is en heeft inzicht in de structuur en gebreken van een tekst.
7. Een dramaturg verzorgt de communicatie rond een voorstelling - informeren van medewerkers, acteurs, publiek, leerkrachten, website.
8. Een dramaturg kan techniek, productie en publiciteit begeleiden: draaiboeken maken, ontwerpen van uitgangspunten voor vormgeving/geluid/video. Teksten van publiciteit redigeren.
9. Een dramaturg kan allerhande materiaal aandragen dat van nut is voor het repetitieproces: teksten, plaatjes, films of boeken.

10. Een dramaturg reflecteert op het werk van de regisseur. Wat wil de regisseur vertellen? Waar ligt het zwaartepunt? Is het te volgen voor een toeschouwer?
11. Een dramaturg kan met veel verschillende en uitgesproken mensen omgaan en daar een brug tussen slaan.
12. Een dramaturg is een mentale steun tijdens het repetitieproces. Een troostende schouder. Een dramaturg heeft een vertrouwensband met de regisseur en kan hem steunen en stimuleren. Hij kan dit beter dan een vriend of partner, omdat de dramaturg de wetten van het theater kent.

HET DRAMATURGISCH CONCEPT

Bijna iedere dramaturg heeft een duidelijke definitie van wat een dramaturgisch concept voor hem inhoudt, in hoeverre het een rol speelt bij het maken van een voorstelling en in hoeverre het een rol speelt in het actualiseren van repertoire. Het belang van een concept bij het maken van een voorstelling en bij het actualiseren van repertoire wisselt echter nog al eens, afhankelijk van het stuk dat gekozen is of de regisseur waar men mee werkt.

VRAAG 4A: WAT VERSTAAT U ONDER EEN DRAMATURGISCH CONCEPT?

Binnen het denken over het dramaturgisch concept, is een aantal lijnen te onderscheiden. Zeven dramaturgen stellen dat het dramaturgisch concept het uitgangspunt vormt voor het maken van een voorstelling. Voor twee dramaturgen is het concept de interpretatie van het stuk, voor twee makers is er geen onderscheid tussen het dramaturgisch concept en het regieconcept en vijf dramaturgen hebben een andere definitie van het dramaturgisch concept.

Zeven van de zestien dramaturgen zien het dramaturgisch concept als *'verwoording van de uitgangspunten van een voorstelling'* (Judith Wendel), als *'een soort grammatica die je ten behoeve van de voorstelling ontwerpt'* (Witze Tiesema). In het concept wordt antwoord gegeven op vragen als: wat wil de regisseur met de voorstelling? wat wil de voorstelling vertellen? waar gaat de tekst over? waar willen we dat de tekst over gaat? op welke manier brengen we dat over op het publiek? wat wordt de ruimte, de esthetiek van de kostuums, belichting etcetera? welke taal hoort daarbij en wat heb je van de tekst wel nodig en wat niet? hoe interpreteer je de gekozen tekst?

'Simpel gezegd: ik ontwikkel draaiboeken, waarin je alle middelen betreft die je wilt gebruiken om te vertellen wat je wilt vertellen. Een draaiboek vooraf is: definiëren van de fundamenten waar je mee gaat werken, omschrijven wat je vragen zijn, liefst zo concreet mogelijk, en dan je huiswerk goed doen: de juiste opdrachten voor spelers, vormgevers en andere medemakers...'

(Pol Eggermont, freelance / Het Lokaal voor Spannende Zaken)

Berthe Spoelstra en Rob Scholten verstaan onder een dramaturgisch concept de interpretatie van een voorstelling, gebaseerd op tekstuele en cultuurhistorische analyse. De definiëring van een dramaturgisch concept is in dit geval minder veelomvattend.

Voor de overige zeven dramaturgen is een dramaturgisch concept iets anders of wordt er geen antwoord gegeven:

'De dramaturgie van een voorstelling is wat mij betreft afhankelijk van het regieconcept of het concept van de makers. Als je al zou spreken van een dramaturgisch concept maakt dat dus deel uit van een groter concept en is daarmee verweven'. (Noël Fischer, Het Vervolg/De Paardenkathedraal)

Het dramaturgisch concept in de ogen van Ellen Walraven is heel duidelijk te koppelen aan de werkwijze van 't Barre Land: *'t Barre Land ontwikkelt het concept gaandeweg. Ik ervaar het concept nooit als een vaststaand iets naast de tekst. Het ontstaat impliciet in het bewerken en spreken en de lange traditie die we met elkaar hebben. We beginnen pas over een concept te spreken in de opvoeringfase als we proberen vorm en mise-en-scène te verbinden met het ontwikkelde gedachtegoed'.* Volgens Claire Swyzen van De Tijd ontstaat een dramaturgisch concept terugkijkend op wat er allemaal gedaan is: *'Ik versta onder een dramaturgisch concept eerder een poëtica, een algehele visie op tekst en theater. In die zin ontstaat het concept retrospectief, wanneer men terugblijkt op een parcours van voorstellingen en tekstkeuzes'.*

VRAAG 4B: WELKE ROL SPEELT HET CONCEPT BIJ HET MAKEN VAN EEN VOORSTELLING?

De rol die het dramaturgisch concept speelt bij het maken van een voorstelling is voor de dramaturgen verschillend. Vijf dramaturgen stellen heel duidelijk dat het concept een soort basis is waar je gedurende het maakproces op terug kunt vallen, maar dat tijdens dat proces meegroeit, wordt aangepast, wordt bijgesteld.

'Het is een baken als het goed is. Geen statisch baken, maar een baken dat kan meebewegen, maar wel de uitgangspunten kent en blijft noemen. Het dient er in de voorbereiding toe de regisseur te verlokken tot uitspraken over de voorstelling, over wat hij of zij wil maken, welke uitspraken hij of zij wil doen. Het is een baken voor ontwerpers, voor acteurs, omdat de kern, het uitgangspunt van de voorstelling erin is vastgelegd'. (Judith Wendel, voormalig Atelier D)

Voor vier dramaturgen gaat het bij het maken van een voorstelling primair om de intuïtie.

'Een volgende rol ten opzichte van de intuïtie. Het maken van een voorstelling is geen wetenschappelijk proces. Je gebruikt je hersens (de dramaturgie, het concept) in reactie op wat je uit lol, liefde, zin, passie, balorigheid etc. met elkaar laat ontstaan. Daarna gaan die twee polen op elkaar inwerken. Dus: eerst doen, dan denken'. (Rob Klinkenberg, Toneelgroep Oostpool)

VRAAG 4C: WELKE ROL SPEELT HET CONCEPT IN HET ACTUALISEREN VAN REPERTOIRE?

Negen van de zestien dramaturgen stellen dat het dramaturgisch concept heel belangrijk is bij het actualiseren van repertoire. Daarbij worden termen gebruikt als allesoverheersend, onmisbaar, allesbepalend.

'De actualisering van repertoire is grotendeels de zoektocht om het stuk te koppelen aan het leven nu. Dat gaat niet zonder concept vooraf – maar altijd met de flexibiliteit om het leven toe te laten tijdens de repetities. Het is niet denkbaar zonder spelers, vormgevers en anderen die ook allemaal hun eigen inbreng en interpretatie brengen'. (Pol Eggermont)

Vijf dramaturgen geven een ander antwoord. Zo stelt Janine Brogt dat de actualiteit van de tekst het concept bepaalt. *'Ik ga ervan uit dat repertoire dat je uitkiest altijd actueel is, anders zou je het niet doen'*. Dennis Molendijk is van mening dat de mentaliteit waarmee de repetities wordt ingegaan belangrijker is voor de actualisering van repertoire dan het dramaturgische concept.

Op basis van deze antwoorden kan **het dramaturgisch concept** gedefinieerd worden als een uitgangspunt om de voorstelling te maken, waarop gedurende het maakproces teruggegrepen kan worden. Het groeit mee met het ontstaan van de voorstelling, geformuleerd op basis van antwoorden op de vragen die het materiaal oproept.

THEORIE OF PRAKTIJK?

De meerderheid van de dramaturgen bestaat uit afgestudeerde theaterwetenschappers, die in de praktijk van het theater werken. In de werkzaamheden die ze hebben aangekruist in het schema, ligt het accent op de intellectuele, academische vaardigheden, zoals: het reflecteren op theater, achtergrondinformatie zoeken, research doen, analyseren van dramateksten. Maar daarnaast zijn er ook praktische werkzaamheden die met een zekere regelmaat terugkomen, zoals het vertalen van een dramatekst, het samenwerken met een regisseur, het feedback geven na het kijken naar een doorloop. De dramaturgen is gevraagd naar de verhouding tussen theorie en praktijk. Eén van de dramaturgen antwoordde met *'Theorie'* (Ronald Venrooy) meer niet. Sophie Kassies en Rob Klinkenberg stellen dat er *'alleen praktijk is'*. Sophie Kassies geeft daarbij aan van huis uit meer regisseur te zijn. Rob Klinkenberg zegt hierover:

'De vraag circuleerde 25 jaar geleden ook al op het Instituut voor Theaterwetenschap. Het feit dat er in al die tijd geen antwoord is gekomen, geeft al aan dat het blijkbaar een fascinerende maar zinloze vraag is.'

(Rob Klinkenberg)

De meeste dramaturgen geven aan dat de **nadruk op de praktijk** ligt. Theorie is iets dat je in je achterhoofd opgeslagen ligt, het is een instrument, maar theoretische boeken worden er niet meer op nageslagen. Van de theoretische kennis in je achterhoofd naar je mond gaat, maak je er eerst een praktische vertaling van, stelt Berthe Spoelstra. *'Je kunt niet bij een acteur aan komen met de spanningstheorie van Beckermann, zeggen het hoogtepunt ligt daar en daar, want daar kan een acteur niets mee, dan weet hij nog niet wat hij vervolgens moet spelen.'*

'Voor mij ligt het zwaartepunt in de praktijk. In principe werk ik aan voorstellingen. Maar altijd vanuit een theoretische voeding. Maar zowel bij het bewerken als bij het vertalen wordt gewerkt vanuit het besef dat het voor een concrete voorstelling is bedoeld. En prevaleert de werking, de kwaliteit van de voorstelling boven theoretische overwegingen.'

(Watze Tiesema, de Appel)

'Theorie en praktijk komen samen in daden van reflectie: reflectie over de praktijk van het theater als inspiratie voor creatie.'

(Maaïke Bleeker, freelance)

CONCLUSIE

Naar aanleiding van deze inventarisatie blijkt dat het beroep van een dramaturg niet eenduidig is, maar wel te duiden. Er is wel degelijk een rode draad te ontdekken in de werkzaamheden en functies: in de voorbereidende fase van een voorstelling is de dramaturg veel in gesprek met een regisseur. Hij analyseert en bewerkt teksten, verzamelt materiaal en doet research. Tijdens de repetities functioneert hij als een klankbord van de regisseur, een eerste toeschouwer. Feedback geven staat hier centraal. De meeste dramaturgen zijn nauw betrokken bij het schrijven van de subsidieaanvraag en schrijven ook het programmaboekje. Na de première volgt hij – de reacties op – de voorstelling en onderhoudt hij contact met spelers en publiek.

Wat het beroep van dramaturg – voor de buitenwereld – moeilijk te definiëren maakt, is dat het een 'onzichtbaar' beroep is. Daar komt bij dat er ook wel wordt afgeweken van de rode draad: de ene dramaturg vertaalt wel en de andere niet, sommigen schrijven artikelen, anderen geven les op de Theaterschool. Op die manier is het beroep van dramaturg, hoewel niet vaag, wel persoonsgebonden.

Per project, per regisseur, per gezelschap en per persoon, maakt de dramaturg een eigen selectie uit de verzamelbak van werkzaamheden.

En nu maar hopen dat op een volgende verjaardag ze niet meer vragen hoe het met de dramatologie staat.